

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ТЕАТРЛАРДЫН ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ УЛУУ АТА-МЕКЕНДИК СОГУШТУН АЛГАЧКЫ ЖЫЛДАРЫНДА

ДЖАПАРОВ А.Д.

Кыргыз-Түрк “Манас” университети
УДК. 792

Тарых барактарында, архивдик документтерде 1941-1942-ж.ж. Улуу Ата Мекендик согуш башталган мезгилде Кыргызстандын өнөрпоздору менен чыгармачыл жамааттары дагы фашисттик Германияны жеңүүдө, өлкөнүн маданий-экономикалык өнүгүүсүнө зор салым кошуп, өндүрүштөгү жумушчулардан, айыл чарбасындагы дыйкан-малчылардан кем калышпагандыгы жөнүндө кенен маалыматтар камтылган.

1941-жылы жалпы республика боюнча 16-17 театр болсо, алардын үчөө республикалык: тактап айтканда, Ленин ордендүү Кыргыз мамлекеттик музыкалык театры, Н.К. Крупская атындагы Мамлекеттик орус драмалык театры жана Жаш көрүүчүлөр театры. Аймактарда Ош өзбек театры жана башка областтык, колхоз-совхоздук театрлар иштеген¹. Ал театрларда 19 театралдык труппа болсо алардын тогузу кыргыз, жетөөсү орус, бирөө украин, экөө өзбек тилинде болгон. Республикадагы театрларда жалпысынан 728 актер чыгармачылык менен эмектенген. Алардын ичинен элүү үчү орден-медалдар менен сыйланышып, он адамга искусствонун эмгек сиңирген ишмери, он бир адамга Кыр.ССРнин Эл артисти, 32 адамга эмгек сиңирген артист наамы берилген. 109 адам Кыргыз ССРнин Жогорку Кеңешинин ардак грамотасы менен сыйланган². Согуш башталганда каржыны үнөмдөө (экономдоо) максатында Орус драма театры менен Жаш көрүүчүлөр театрын, кыргыз драма театры менен музыкалык театрын жана бир катар колхоздук театрларды бириктирип административдик-чарбалык штаттары кыскартылган.

Согуштун алгачкы жылы республикадагы театрлар бир топ оор абалда иштеп жатышкан. Республикадагы 16 театрдын алтоосунун эле имараты болгон. Ал эми райондук жана облустук театрлардын өздөрүнүн имараты жоктугунан улам иштеринде тоскоолдуктар болуп, чоң кыйынчылыктарга учураган. Өзгөчө райондук жана облустук театрлар квалификациялык адистеги көркөм жетекчиге, сахнада советтик жана классикалык драматургдардын жогорку көркөмдүк деңгээлдеги спектаклин койгон режиссерго өтө муктаж болушкан. Ал түгүл орус драма театрында режиссер-коючу, режиссердун-ассистенти, башкы сүрөтчү жана жогорку категориядагы 2 актер жетишсиз болсо, Кырдрамтеатр менен Жалал-Абад облустук театрынын көркөм жетекчиси жок болгон. Республикадагы жалпы актерлердун саны боюнча 38 адам эле атайын артистик билимге ээ болуп, 545 адам башталгыч мектептин көлөмүндө жалпы билим берүү даярдыгынан өткөн, 143 адам орто мектептин көлөмүндө билим алышып, жогорку билимдүү жети эле адам болгон. Жалпы республикада директор, көркөм жетекчи менен режиссерлердон 35 адам болсо, алардын он бири кыргыз, режиссерлордон төртөө эле кыргыз улутунан болгон.

Каржылоо маселесине кайрылсак, 1941-жылы республикадагы бардык театрларда элдик таланттарды сахнада өзүн алып жүрүүсүн жана театр өнөрүн үйрөтүү максатында актердук чеберчилик сабагын өткөрүү үчүн 29 500 рубль бөлүнгөн; анын ичинен – Кырмамтеатрга 15 900 рубль бөлүнгөн. Бирок бул каражаттар абдан начар өздөштүрүлүп, Фрунзе шаарында 38 адам окуган музыкалык мектепте он эки окуучу гана жергиликтүү калктан болгон. Москвадагы консерваторияда 5 адам, ГИТИМде (Государственный институт театра и музыки) 12 адам окуган³.

¹ ЦГА КР. – Ф.350. – ОП.1. – Д.267. – Л.50.

² ЦГА ПД КР. – Ф.55. – ОП.1. – Д.130. – Л.11.

³ ЦГА ПД КР. – Ф.56. – ОП.1. – Д.130. – Л.12.

Улуу Ата Мекендик согуш башталган мезгилде кыргыз жергесинде үзүрлүү эмгектенгендердин бири композитор В.Г.Фере болгон. Ал “Кыргызстан” деген симфониясын жаратса, композитор П.Ф.Шубин “Ыйык согуш” аттуу патриоттук ырын жазган. 1941-жылы 4-ноябрда композиторлор В.А.Власов, В.Г.Фере, А.Малдыбаев жазуучу К.Маликов менен А.Куттубаевдин либреттосу боюнча жазган Улуу Ата Мекендик согуш тууралуу “Патриоттор” деген аталыштагы кыргыздын эки актылуу биринчи операсынын бет ачары өткөн⁴.

“Патриоттор” операсында фронтко өз ыктыяры менен кетип жаткан эр жүрөк жаштар тууралуу баяндалып, согуштун башталышы жөнүндө кабарлаган колхоздун башкармасынын монологу, уулу менен коштошуп жаткан эненин драмалык көрүнүшү, колхозчулардын хору менен жигиттерди согушка узатуудагы кошотошуу хору абдан ийгиликтүү чыккан⁵.

Кыргыз ССРнин Борбордук комитетинин коммунисттик партиясынын бюросунун 1941-жылдын 8-ноябрдагы токтомунда “КП /б/ нын БКнин театрларды кайра куруу иштери боюнча бир нече көрсөтмөсүнө карабай Кыргыз ССРнин Эл Комиссарлар Кеңешинин алдындагы искусство иштери боюнча башкармалыгы “кыргыз музыкалык жана орус драмалык театрлардын спектакль, концерттерин алигиче аскерий мезгилдин талабына ылайык жоокердик-патриоттук үгүт (агитация) куралы кылбай келүүдө. Өзгөчө кыргыз театрынын репертуарында антифашисттик, согушта баатырдыкка ураан таштаган жана душмандан аесуз өч алууга патриоттук сезимдерин ойготуучу пьесалар жокко эсе”⁶, – деп айрым театрлардын ишин катуу сындаган.

1941-жылдын төртүнчү кварталында жалпы көрүүчүлөр массасына көрсөтүү үчүн Мамлекеттик кыргыз музыкалык театрына орус-совет жазуучусу И.В. Бахтерев менен А.Разумовскийдин биргелешип 1938-жылы жазган “Аскер башчы Суворов” драмасын (котормосу К.Эшмамбетовдуку) 5-декабрда сахнага алып чыгуу милдеттендирилген.

Башка театрларда дагы композитор А.Н.Островскийдин “Кедейлик кемтик эмес” (Бедность не порок) комедиясын, А. Крейндин “Лауренсия” балетин, В.Шекспирдин “Лир падыша” (Король Лир) трагедиясын сахналаштыруу тапшырылган.

Ал эми композиторлор В.А.Власов, В.Г. Ференин жазуучу В.Винниковдун либреттосуна жазган “Фрунзе Түркфронтто” же “Элдин бактысы үчүн” операсын, композиторлор А.М.Веприк менен А.Малдыбаевдин драматург Ж.Бөкөнбаевдин либреттосуна жазган “Токтогул”, орус-совет жазуучусу А.Яковлевдин “Павлик Морозов” (Ж. Бөкөнбаевдин котормосу) драмасын, азербайжан композитору Гаджибековдун “Аршин Мал-Алан” (которгон жазуучу У.Абдукаимов) опереттасын кайрадан иштеп чыгып сахналаштырууга милдеттендирилген.

Мамлекеттик орус драма театрына болсо Ф. Вольфтун “Профессор Мамлок” аттуу спектакли 1941 –жылдын 6 ноябрына даяр кылуу тапшырмасы берилген⁷. Немец жазуучусу жана драматургу Фридрих Вольфтун 1933-жылы жазган “Профессор Мамлок” пьесасында Германиядагы 30-жылдардагы саясий окуялардын таасиринин негизинде бир клиниканын хирургу Мамлоктун улутчулдардын саясатына каршы антифашисттик көз карашы жана анын трагедиялуу өмүрү чагылдырылат⁸.

Ошондой эле 1941-жылга карата Мамлекеттик орус драма театрында орус драматургу К.Симоновдун “Биздин шаардык жигит” (Парень из нашего городка) драмасын 17-октябрда, драматург Н.Погодиндин “Кремль куранттары” (Кремлевские куранты) пьесасын 25-декабрда, драматург В.А. Соловьевдун “Фельдмаршал Кутузов”

⁴ Горина И.В. Театры Киргизии в годы Великой Отечественной войны // Победа для всех одна. Материалы научно-практической конференции посвященной 65 летию Победы во Второй мировой войне [Отв.ред.В.М.Плоских] – Бишкек: КРСУ, Илим, 2010. – С.146.

⁵ Львов Н. Киргизский театр. Очерк истории. – М.: Госиздат “Искусство”, 1953. – С.138.

⁶ ЦГА ПД КР. – Ф.56. – ОП.4. – Д.332. – Л.135.

⁷ ЦГА ПД КР. – Ф.56. – ОП.4. – Д.332. – Л.136.

⁸ Иванов А. [Фридрих Вольф: подзабытый гуманист](#) //Вечер Елабуги. – 2009. – 23 декабря.

чыгармасын 6-ноябрда, бир актылуу “Тыл жана фронт” пьесасын 20-декабрда, О.Бальзактын “Өгөй эне” (Мачеха) драмасын 11-октябрда сахналаштыруу каралган. Ал эми драматург А.Корнейчуктун “Украин талаасында “ (В степях Украины) пьесасын, К.Эшмамбетовдун “Сарынжи” пьесасын, А.Н.Островскийдин “Таланттар жана баш ийгендер” (Таланты и поклонники) жана “Өзүбүздүн кишилер менен эсептешибиз” (Свои люди сочтемся) комедиясын, жазуучу С.М. Лунидин “Фрунзе менен Чапаев” пьесасын, А.С.Пушкиндин “Падыша Салтан жонүндө жомок” (Сказка о Царе Салтане), У.Шварцтын “Кар Ханышасы” (Снежная королева) спектаклдерин кайрадан иштеп чыгууну милдеттендирген. 1942-жылдын биринчи кварталында А.Корнейчуктун “Украинанын талааларындагы партизандар”, (Партизаны в степях Украины), – Г.Д.Мдиванинин “Батальон батышка бет алды” (Батальон идет на запад), “Тыл жана фронт” деген кыргызча бир актылуу жаңы пьесаны чоң сахнага чыгарууну камсыз кылуу Искусство иштери боюнча башкармалыкка милдеттендирилип, “пропаганда жана агитация бөлүмүнө ушул токтомдун аткарылышын мезгил-мезгили менен көзөмөлдөп туруу тапшырылган”⁹.

Согуштун экинчи жылында кыргыз театрлары советтик коргонуу балетин “Днепрдеги аткан таң” деген шарттуу аталыш менен (муз.М. Раухвергер) жана “Раймонда” балетин, “Король Лир”, “Бедность не порок”, “Аскер башчы Суворов” (Полководец Суворов) – пьесасын жаш режиссер Айдаркуловдун, режиссер-коючу-Виндин, сүрөтчү Штофердин сахналаштыруусу пландаштырылган¹⁰.

Согуштун эң оор жылдарында 1942-жылы кыргыз музыкалык драма театры П.Чайковскийдин “Евгений Онегин” операсын жогорку деңгээлде сахналаштырып, анын негизинде кыргыз өкмөтү чыгармачыл жамаат сыноодон татыктуу өткөнүн белгилеп, Кыргыз музыкалык театрын Кыргыз мамлекеттик опера жана балет театры болуп түзүлсүн деген токтом кабыл алган. (1942-жылы 17-август Кыргыз ССРнин Эл комиссарлар кеңешинин (№836) токтому менен Ленин ордендүү Кыргыз мамлекеттик опера жана балет театры болуп кайрадан түзүлдү)¹¹.

1942-жылы 8-ноябрда композитор М.Раухвергердин “Көкүл” (“Алтын көкүл” – Золотой чуб”) аттуу легенда-операсынын бет ачары болуп өткөн. В.В.Винников менен О.Сарыбагышевдин либреттосу боюнча коюлган бул спектаклдин режиссеру А.Куттубаев менен О.М.Борисевич, дирижер В.В.Целиковский, сүрөтчү Я.З.Штофер болгон¹². “Көкүл” легенда-операсынын идеясы элдин эркиндиги, бактысы үчүн баскынчыларга каршы аесуз күрөшүү жана жеңишке жетишүү болуп эсептелген¹³. 1943-жылы опера жана балет театры композитор Е.Брусиловскийдин “Кыз Жибек” операсын даярдаган. Бул бир тууган казак эли менен кыргыз элинин ортосундагы театралдык байланышты чындоо максатында жана эки элдин маданиятын бири-бирине тааныштыруу максатында коюлган.

Кыргыздрама театрдын сахнасында 1942-жылы октябрда акын Аалы Токомбаевдин “Ант” деген драмасы көрүүчүлөргө тартууланган. А.Токомбаев андан кийин согуш темасындагы “Намыс”, “Токойдун кожоюндары” деген пьесаларды, Кубанычбек Маликов менен бирдикте “Манас” либреттосун жазган. Согуш жылдарында патриоттук темадагы К.Жантөшев менен О.Сарбагышевдин “Азаматтар”, О.Сарбагышевдин “Сайра булбул”, К.Жантөшевдин “Курманбек”, “Өч”, Р.Шүкүрбековдун “Кек”, Т.Сыдыкбеков менен К.Рахматулиндин “Манас менен Алмамбет”, К.Эшмамбетовдун “Кара туман” аттуу драмалары республиканын театрларында зор ийгилик менен көрсөтүлгөн.¹⁴

Облустук деңгелдеги театрлардын ишмердүүлүгүн кайрылсак, 1941-жылы сентябрь айында Пржевальский облустук орус драма театры Александр Бруштейндин

⁹ ЦГА ПД КР. – Ф.56. – ОП.11. – Д.332. – Л.137.

¹⁰ ЦГА ПД КР. – Ф.56. – ОП.4. – Д.344. – Л.143.

¹¹ ЦГА. – Ф.350. – ОП.1. – Д.351. – Л.40обр.

¹² Горина И.В. Театры Киргизии в годы Великой Отечественной войны // Победа для всех одна. Материалы научно-практической конференции посвященной 65 летию Победы во Второй мировой войне [Отв.ред.В.М.Плоских]. – Бишкек: КРСУ, Илим, 2010. – С.146.

¹³ Львов Н. Киргизский театр. Очерк истории. – М.: Госиздат “Искусство”, -1953. – С.145.

¹⁴ Кумушалиев К. Кыргыз искусствосунун салтанаты. Фрунзе: Кыргызстан, 1962. – Б.69.

“Уландысы болот” (Продолжение следует), А.Н.Островскийдин “Василиса Мелентьева” пьесасын режиссер-коючу Ф.В.Правдин көрүүчүлөргө тартуулаган¹⁵. Андан тышкары бул театр А.Луковскийдин “Адмирал Нахимов” деген пьесасын сахналаштырган. Режиссер-коючу жана көркөм жетекчиси Ф.В.Правдин, Адмирал Нахимовдун ролун артист Данченко, Самсоныч абышканы – Борицкой, Кошка матросту-Крамер, Чайка Вассанын ролун Магницкая ойногон¹⁶.

1941-42-ж.ж. облустук театрлардын дээрлик баардыгында театрлаштырылган “коргонуу концерттери” даярдалган. Алардын соңунан аскерий темадагы бир актылуу пьесалар “Көбөштүн көктүгү” – К.Жантөшев, “Токойдун кожоюндары”- А.Токомбаев жана башка драматургдардын пьесалары сахналаштырылган. К.Эшмамбетовдун “Кара туман” пьесасы Пржевальск, Нарын, Токтогул театрларында сахналаштырылып бет ачары зор ийгилик менен өткөн. Чыгармадагы окуя Украинанын фашисттер убактылуу басып алган бир жеринде өтөт. Анда эки үй-бүлөнүн тагдыры, согушка болгон эки башка көз караштары тууралуу баяндалат. Бир үй-бүлөнүн мүчөлөрү душманга каршы күрөшүү үчүн партизандык отрядга кетип патриоттуулукту көрсөтсө, экинчи үй-бүлө күрөшүүдөн качып, айланада болуп жаткан окуядан сырткары болгусу келгени менен алар бары бир фашисттердин колунан ажал табат. Пьеса ыр түрүндө элдик фольклордун негизинде жазылган¹⁷. 1942-жылы К.Жантошевдин “Ким кантти ?” деген музыкалык комедиясы болсо Нарын, Өзгөн, Токтогул театрларында сахналаштырылып, спектакль зор ийгилик менен өткөн.

Согуштун алгачкы жылдары сахнанын чеберлери М.Баатов (Кызыл баатырлар” ырынын автору), А.Огонбаев (Баатыр Панфилов ыры), А.Үсөнбаев, А.Боталиев, М.Өмүрканова, С.Кийизбаева, акын С.Бекмуратов, манасчы С.Каралаев курамында турган концерттик жана театралдык жети бригада түзүлгөн. Кыргызстандык өнөрпоздор кан майдандын алдыңкы чегине чейин барышып үч жыл аралыгында 2500дөн ашуун концерт беришкен. 1943-жылы 1-июлдан 20-августка чейин Кыр.ССРнин эл артисти Ашыралы Боталиев жетектеген концерттик бригада Волхов фронтуна барып алдыңкы катардагы армиянын жоокерлерине 105 жолу концерт коюшкан. Ал эми Анвар Куттубаева жетектеген концерттик бригада 1943-жылы кышында фронттун ар кыл тармагында 94 күн болушуп, 150 концерт тартуулаган. Дагы бир бригаданын жетекчилери жазуучу В.Винников менен композитор В.Власов 1942-жылы ноябрь айында фронттогу жоокерлерге барып концерт беришкенин мындайча сүрөттөшөт. “Сыртта катуу суук болуп турду. Ар бир концерттик номерди дүркүрөгөн кол чабуулар коштоп жатты. Бир кезде кыргыздын элдик ыры “Ой, тобо” ырдалганда болуп көрбөгөндөй кызуу кол чабылып, укмуштуудай жагымдуу таасир калтырды”¹⁸.

1941-жылы жай жана күз айларында Орусия, Украинадан Кыргызстанга он чакты театралдык жана музыкалык жамаат эвакуацияланган. Кызыл-Кыя шаарында Херсон мамлекеттик драматеатры отурукташып 1942-жылы 9-октябрдан 1944-жылдын июнь айына чейин 9 жаңы спектакль коюшуп, 11 спектаклди кайрадан иштеп чыгышып 489 спектакль көрсөтүшүп эки концерттик программа түзгөн. Донецк шаарынын музыкалык театры Ысык-Көл облусунун Сазановка (азыркы Ананьево) айылынан орун алып эки жылда (1942-1944 ж.ж.) 13 опера жана музыкалык комедия коюшкан. Пржевальскиде жана Ысык-Көл өрөөнүндө 322 спектакль тартуулашкан. Алардын арасында “Наталка Полтавка”, “Запорожец за Дунаем”, “Севильский цирюльник” (Севилдик чач тарач) жана башка спектаклдер, 132 концерт берилип 112 000 адам маданий жактан тейленген.

¹⁵ Гольдман М. “Василиса Мелентьева”(впечатление о премьерe) //Иссык-Кульская правда. – 1941. 17сентябрь.

¹⁶ Вздэ Г. “Адмирал Нахимов” (в постановке областного театра) //Иссык -Кульская правда. – 1941.- 8 октября.

¹⁷ Львов Н. Киргизский театр. Очерк истории. – М.: Госиздат “Искусство”, 1953. – С.138.

¹⁸ Брудный Дм. Из истории русско-киргизских литературных и театральных связей. – Фрунзе: Изд-во Кыргызстан, 1960. – С.154.

Украинадан болсо Сталин атындагы мамлекеттик украин драмтеатры Жалал-Абад шаарына көчүрүлүп келип, В.Катаевдин “Шел солдат с фронта” (Фронттон келаткан жоокер) деген пьесасы боюнча койгон спектакль зор ийгиликке жетип, көрүүчүлөрдүн кызуу колдоосуна татыган. 1943-жылы айыл чарба жумуштары кайнап турган маалда 81 спектакль көрсөтүшүп, 16 500 көрүүчү маданий эс алган.

1942-жылы Революция атындагы Одесса мамлекеттик украин театры Токмок шаарына жайгаштырылып эки жылдан ашуун мезгилде 20 спектакль коюшуп, айрымдарын кайрадан иштеп чыгышкан. Мына ошол Одессадан келген театр Советтик армиянын жоокерлерине, колхозчуларга, Чоң Чүй каналынын курулушчуларына 400дон ашуун концерт беришкен. Республиканын баш калаасы Фрунзеге 1941-жылдын ноябрынан тартып согуш бүткөнгө чейин Львов шаарынан келген театр менен мамлекеттик Белосток еврей театры жайгаштырылып, бул эки театр еврейлердин классик адабиятчысы Шалом-Алейхомдун “Закалдованный партной” (Сыйкырланган тикмечи), “200 000”, “Кровавая шутка” (Кандуу тамаша), “Тевье молочник”, еврейлердин классик драматургу Яков Гординдин “Миреле Эфрос”, “Сиротка Хася” (Хася жетим), “Эстерке” жана башка пьесаларын коюшкан. Андан сырткары концерттик беш программа даярдаган. Поляк тилинде Ванда Василевскаянын “Радуга” деген пьесасын сахналаштырып, польшалык жарандарга кече уюштурган. 1942-жылдын январь айынын соңунда Харьков атындагы мамлекеттик курчак театры толук курамы менен Талас районунун Дмитриевка айылына жайгаштырылып, январь-февраль айында алты спектакль көрсөтүшкөн.¹⁹

Жогорудагы театрлар көчмө спектаклдерди, концерттерди байма-бай беришип, музыкалык чыгармаларды тартуулашып, элди кайгы-мундан алаксытып, кападан арылтууга аракет кылып, караламан калкты эрдикке, патриоттуулукка үндөп, адам чыдагыс кыйынчылыктарга чыдап, аны биргелешип жеңүүгө, достукка, ынтымакка чакырып фашисттик германияны жеңүүгө □3 салымдарын кошкон.

Литература:

1. ЦГА КР. – Ф.350. – ОП.1. – Д.267. – Л.50.
2. ЦГА ПД КР. – Ф.55. – ОП.1. – Д.130. – Л.11.
3. ЦГА ПД КР.-Ф.56. – ОП.1. – Д.130. – Л.12.
4. Горина И.В. Театры Киргизии в годы Великой Отечественной войны // Победа для всех одна. Материалы научно-практической конференции посвященной 65 летию Победы во Второй мировой войне [Отв.ред.В.М.Плоских] – Бишкек: КРСУ, Илим, 2010. – С.146.
5. Львов Н. Киргизский театр. Очерк истории. – М.: Госиздат “Искусство”, 1953. – С.138.
6. ЦГА ПД КР. – Ф.56. – ОП.4. – Д.332. – Л.135.
7. ЦГА ПД КР. – Ф.56. – ОП.4. – Д.332. – Л.136.
8. Иванов А. [Фридрих Вольф: подзабытый гуманист](#) //Вечер Елабуги. – 2009. – 23 декабря.
9. ЦГА ПД КР.– Ф.56. – ОП.11. – Д.332. – Л.137.
10. ЦГА ПД КР. – Ф.56. – ОП.4. – Д.344. – Л.143.
11. ЦГА. – Ф.350. – ОП.1. – Д.351. – Л.40обр.
12. Горина И.В. Театры Киргизии в годы Великой Отечественной войны // Победа для всех одна. Материалы научно-практической конференции посвященной 65 летию Победы во Второй мировой войне [Отв.ред.В.М.Плоских]. – Бишкек: КРСУ, Илим, 2010. – С.146.
13. Львов Н. Киргизский театр. Очерк истории. – М.: Госиздат “Искусство”,-1953. – С.145.
14. Кумушалиев К. Кыргыз искусствосунун салтанаты. Фрунзе: Кыргызстан, 1962. – Б.69.
15. Гольдман М. “Василиса Мелентьева”(впечатление о премьерe) //Иссык-Кульская правда. – 1941. 17сентябрь.
16. Вэдэ Г. “Адмирал Нахимов” (в постановке областного театра) //Иссык -Кульская правда. – 1941.- 8 октября.
17. Львов Н. Киргизский театр. Очерк истории. – М.: Госиздат “Искусство”, 1953. – С.138.
18. Брудный Дм. Из истории русско-киргизских литературных и театральных связей. – Фрунзе: Изд-во Кыргызстан, 1960. – С.154.
19. Очерки истории Коммунистической партии Киргизии [К.К.Орозалиев, Б.Д.Жамгерчинов, и др.]; Рук.авт. колл. К.К.Орозалиев. – 2-е изд., перераб.-Фрунзе: Кыргызстан, 1979. – С.385.

¹⁹ Очерки истории Коммунистической партии Киргизии [К.К.Орозалиев, Б.Д.Жамгерчинов, и др.]; Рук.авт. колл. К.К.Орозалиев. – 2-е изд., перераб.-Фрунзе: Кыргызстан, 1979. – С.385.

